

TRAKŲ ISTORINIO NACIONALINIO PARKO AUGMENIJOS TYRIMŲ APŽVALGA

ANDŽELIKA KRIAUCIŪNIENĖ

Trakų istorinis nacionalinis parkas

Nuoseklūs augmenijos tyrimai Trakų istorinio nacionalinio parko teritorijoje pradėti 1994 m. Tirta Trakų miesto ir Varnikų botaninio–zoologinio draustinio flora. Iki minėto laiko yra tik pavienių pranešimų apie retų rūšių radvietes (Snarskis, 1958; Šarkinienė, 1964) arba fragmentinių atskirų mažų teritorijų tyrimų (Mowszowicz, 1932). Parko teritorija yra prie pat Vilniaus, t. y. arti įvairiausių mokslinių tyrimų institutų, nepaisant to, Trakų apylinkės – vienos mažiausiai ištirtų Lietuvoje. Dėl Vilniaus artumo ir intensyvaus lankymo (turistų ir poilsiautojų srautų) teritorija laikyta biologinių tyrimų atžvilgiu mažai verta dėmesio. Tačiau atlikti aukštesniųjų augalų, samanų ir planktoninių dumblių tyrimai ne tik sugriovė šią nuostatą, bet ir pranoko lūkesčius bei paskatino tyrinėti teritoriją toliau.

Šiuo metu parko teritorijoje užregistruota apie 750 savaiminių induočių augalų rūšių: 690 spontaninių ir 60 adventyvinių. Tai negalutiniai skaičiai, nes yra neapibūdintų herbarinių pavyzdžių, mažai tirtų teritorijos fragmentų, o ir ištirtose dalyse kasmet randama naujų rūšių, todėl minėti skaičiai ateityje neabejotinai didės. Didelis adventyvinių rūšių skaičius (8 proc. visos floros) patvirtina tai, kad parko gamta patiria stiprų antropogeninį poveikį, nes adventyvinių rūšių skaičius teritorijoje priklauso nuo žmogaus veiklos įvairovės ir intensyvumo. Tikėtina, kad adventyvinių rūšių skaičius ateityje dar didės, nes labai padidėjo iš užsienio šalių įvežamų augalų sėklų ir sodinukų kiekis bei keliaujančių po svečias šalis žmonių skaičius, o drauge ir galimybė plisti svetimžemiams augalams. Daugumos jų plitimas yra ne tik nepageidautinas, bet ir sunkiai kontroliuojamas. Ryškiausias pavyzdys – Ziboldo, arba skiautėtalapė, obelis (*Malus sieboldii* (Rgl.) Rehder), kuri keliuose Varnikų miško kvartaluose tampa dominuojančia rūšimi. Ji auga greičiau už vietines medžių ir krūmų rūšis, plinta sėklomis, kurias platina vaisius lesantys paukščiai, o nulaužus ar nupjovus medelį, jo vietoje pasirodo gausios šakninės atžalos, todėl išnaikinti labai sunku. Žemapelkių pakraščiuose formuojasi ištisiniai nepereinami Ziboldo obels sąžalynai. Spėjamas kilmės šaltinis – šalia kelio pasodinta apsauginė krūmų juosta. Pirmieji augalai aptikti draustinio teritorijoje 1995 m., o šiuo metu įvairausio amžiaus rūšies individų yra tūkstančiai. Augalas dekoratyvus, greitai auga, pakelia karpymą, todėl puikiai tinka gyvatvorėms, tačiau plitimas natūralioje gamtoje, o ypač botaniniame draustinyje nepageidautinas.

Parko teritorijoje rastos 33 į Lietuvos raudonąją knygą įrašytos induočių augalų rūšys. Vienos iš jų dažnesnės – baltijinė, raudonoji, dėmėtoji gegūnės (*Dactylorhiza longifolia* (Neu-

man) Aver., *D. incarnata* (L.) Soe, *D. maculata* (L.) Soe), miškinė dirsuolė (*Bromopsis benekeii* (Lange) Holub), žalsvažiedė blandis (*Platanthera chlorantha* (Custer) Rchb.), melsvasis gencijonas (*Gentiana cruciata* L.), kitos aptinkamos labai retai – siauralapis dumbliailaiškis (*Alisma gramineum* Lej.), pelkinė laksva (*Hammarbya paludosa* (L.) Kuntze), pievinis auksveitis (*Seseli annuum* L.), o kai kurių visoje Lietuvoje žinomos tik 2–3 radvietės ir viena iš jų – TINP teritorijoje: kvapusis plauretis (*Gymnadenia odoratissima* (L.) Rich.), skydinis skaistenis (*Tanacetum corymbosum* (L.) Sch. Bip.), miškinė šunažolė (*Dactylis polygama* Horv.). Rasta ir nemažai retų, saugotinių rūšių: plaukuotasis drugišius (*Oxytropis pilosa* (L.) DC.), miškinė lelija (*Lilium martagon* L.), šakotasis šiaudenis (*Anthericum ramosum* L.), lieknoji plukė (*Anemone nemorosa* L.).



Melsvasis gencijonas. Fotografavo A. Kriaučiūnienė 2003 m., nuotrauka iš Trakų istorinio nacionalinio parko direkcijos rinkinių.

Nepaisant to, rūšių pasiskirstymo į dažnio klases histograma yra „J“ raidės formos: mažiausia – labai retų ir retų, daugiausia – labai dažnų rūšių. Tai rodo dinaminę parko floros būklę.

Labiausiai ištirta teritorija – Varnikų botaninis–zoologinis draustinis. Čia rasta 118 samanų rūšių (Kalinauskaitė, 1998), 4 iš jų įrašytos į Lietuvos raudonąją knygą: vislioji aukso-tė (*Campyllum polygamum* (Schimp.)), pelkinė aukso-tė (*Campyllum elodes* (Lindb.) Kindb.), melsvoji polija (*Pohlia cruda* (Hedw.) Lindb.), aštrusis zuikrugis (*Pogonatum aloides* (Hedw.) P. Beauv.), o dar 3 rūšys rastos pirmą kartą Lietuvoje: *Didymodon vinealis* var. *flacidus* Bruch et Schimp. In Schimp., *Mnium thomsonii* Schimb., *Oncophorus virens* (Hedw.) Brid. Samanų tyrimų rezultatai pateikė ir liūdnų pastabų: Varnikų miške rastas daug mažesnis kerpsamanių rūšių skaičius negu tokio pat tipo miškuose kitose Lietuvos vietose. Kerpsamanės – pionieriniai augalai, pirmieji apaugantys negyvą medieną, o kai tokios medienos miške trūksta, joms paprasčiausiai nėra kur augti. Akies ežeriuką supančioje pelkėje auganti žvilgančioji riestūnė (*Hamatocaulis vernicosus* (Mitt.)) įrašyta ne tik į Lietuvos raudonąją knygą, bet ir į Natura 2000 antrąjį priedą (Z. Sinkevičienė, asm. pr.).

Iš draustinyje augančių 204 kerpių rūšių (Motiejūnaitė, Prigodina 1999; Kurilčik, 2000) į Lietuvos raudonąją knygą įrašytos 4: gulsčioji meškapėdė (*Peltigera horizontalis* (Huds.) Baumg.), plačioji platužė (*Lobaria pulmonaria* (L.) Hoffm.), žalsvoji žiovenė (*Chaenotheca chlorella* (Ach.) MŽII. Arg., glotniašakė kedenė (*Usnea glabrescens* (Nyl. ex Vain.), viena iš jų, gulsčioji meškapėdė, paskutinius 70 metų Lietuvoje randama nebuvo. Dar 8 saugomos kerpių rūšys, 1930–1960 metais rastos TINP teritorijoje, šiuo metu nerandamos. Vienos iš jų, akytosios solorinos (*Solorina spongiosa* (Ach.) Anzi), augusios Akmenos ež. pakrantėje, tai buvo vienintelė radvietė Lietuvoje. Dauguma retųjų kerpių liudija ypatingą Varnikų miško vertę, nes jos yra indikatorinės kertinių miško buveinių rūšys, nykstančios ir saugomos visose Europos šalyse. Tas pats būdinga ir dviem naujoms Lietuvai grybų rūšims (*Lentaria epichnoa*



Nariuotoji ilgalūpė. Fotografavo A. Kriaučiūnienė 2003 m., nuotrauka iš Trakų istorinio nacionalinio parko direkcijos rinkinių.



Plačioji platužė. Fotografavo A. Kriaučiūnienė 2003 m., nuotrauka iš Trakų istorinio nacionalinio parko direkcijos rinkinių.

tinio lankymo, kurį užtikrina ornitologinio draustinio statusas.

Iš Trakų istorinio nacionalinio parko augmenijos išsiskiria Užutrakio parkas, kuriame greta 38 vietinių medžių ir krūmų rūšių auga dar 54 introdukuotos rūšys bei formos. Ir tai negalutiniai sąrašai. Kasmet randama vis naujų rūšių, kurios turėtų padidinti turimus sąrašus, tačiau iškyla ir nemažai klausimų. Rasti du jauni kėniai, kurių kilmė nėra žinoma. Kiek toliau nuo

(Fr.) Corner, *Tomentella crinalis* (Fr.) M. J. Larsen.), rastoms taip pat Varnikų botaniniame–zoologiniame draustinyje (Iršėnaitė R., asm. pr.). Šie unikalus radiniai yra atsitiktiniai, nes grybai parko teritorijoje specialiai tirti nebuvo. Šalia minėtų rastos ir 3 į Lietuvos raudonąją knygą įrašytos grybų rūšys: kūginis briedžiukas (*Morchella conica* Pers.), bohemiškasis aukšliavarpis (*Verpa bohemica* (Krombh.)), raukšlius kopūstgalvis (*Sparassis crispa* (Wulf.) Fr.). Draustinio ežeruose nustatytas 441 taksonas planktoninių dumblių (Koreivienė, 1998). Bėlieka pridurti, kad draustinyje įrengtas pažintinis takas, kuriame galima pamatyti dalį aprašytų augalų. Negali nespėti tai, kad tokia didžiulė laukinės floros įvairovė ir gausa slypi kelių kelių išraižytame, kaimų apsuptame ir žmonių intensyviai lankomame miške, 3–4 km nutolusiame nuo Vilniaus miesto administracinės ribos. Dėl visų čia išvardintų ir daugybės nepaminėtų ypatumų bei reikšmės ne tik TINP, bet ir Lietuvos gamtai, Varnikų botaninis–zoologinis draustinis galėtų tapti rezervatu. Todėl nekyla abejonių dėl miško ekologinės, mokslinės, pažintinės ir gamtosauginės vertės bei to, kad miškas turi būti tvarkomas ekologiniais pagrindais, atsisakant ekonominės naudos, siekiant ne tik išsaugoti esamą biologinę įvairovę, bet ir sudaryti palankias sąlygas jai didėti. To parko administracija dabar ir siekia.

Plomėnų ornitologiniame draustinyje rasta daugiausia (12) saugomų induočių augalų rūšių, ir jis neabejotinai vertas botaninio–zoologinio draustinio vardo, tačiau dabartinėje jo augalų įvairovė bei didelis retų rūšių skaičius išliko daugiausia dėl neintensyvaus draus-

parko, Užutrakio dvarui priklausiusioje žemėje, rasta lauralapė tuopa (*Populus laurifolia* L.) – svetimžemis, tik dvarų parkuose randamas medis, tačiau jo nėra išnykusių medžių sąrašė... Kyla klausimas, ar išlikę sąrašai yra negalutiniai, ar tuopa čia atsirado vėliau? Tas pats ir su nenustatytos rūšies svetimžemio medžio atžala: neaišku, ar tai anksčiau parke augusio medžio atžala, ar naujai atsiradęs introdukuotas augalas. Iš šiandien išlikusių introdukuotų krūmų būtina paminėti paprastojo lazdyno karpytalapę formą. Dendrologai teigia, kad Užutrakio parkas yra vienintelė vieta Lietuvoje, kur karpytalapis lazdynas išlikęs natūralioje aplinkoje.

Nemažiau įdomi ir Užutrakio parko žolinė augmenija. 80 ha ploto parke auga apie 400 rūšių žolinių induočių augalų, 8 iš jų įrašytos į Lietuvos raudonąją knygą. Vėlgi kyla klausimas dėl kai kurių kilmės. Miškinė mėta (*Mentha longifolia* (L.) Huds.) natūraliai aptinkama Lietuvos miškuose, tačiau dvarų daržuose ji būdavo specialiai auginama kaip vaistinis ir prieskoninis augalas. Parkas suformuotas seno mišraus miško vietoje, tad mėta galėjo likti iš miško, tačiau dabar ji auga netoli sargo namelio. Tai leidžia manyti, kad ji buvo čia auginta. Panašiai ir skydinis skiaštenis (*Tanacetum corymbosum* (L.) Sch. Bip.) – stepinė rūšis, iki šiol Lietuvoje buvo žinoma viena radvietė, kurioje augo vienas augalas. Užutrakis – antroji, čia auga 3 augalai (gaila, tačiau dirbtinai padauginėti nepavyksta). Augalas dekoratyvus, tad galėjo būti ir auginamas. Neką mažesnė mišlė ir parke augantys. Vakarų Europos plačialapiams miškams būdingi plačialapė miglė (*Poa chaixii* Vill. Fl. Delph. in Gilib.) ir krūminis kiškiagrakis (*Luzula luzuloides* (Lamk.) Dandy et Willmott) rasti vos keliuose Lietuvos parkuose. Augalai nėra dekoratyvūs, todėl vargu ar buvo specialiai įveisti. Greičiausiai jie atsitiktinai atkeliavo drauge su įvežamų medžių ir krūmų sodinukais. Nepaisant to, jie ne tik išliko daugiau kaip 100 metų, bet ir sėkmingai konkuruoja su vietiniais augalais, o krūminis kiškiagrakis, išretinus parką, vietomis tapo žolių arde dominuojančia rūšimi. Vietinėms augalų rūšims, augančioms Užutrakio parke, būdingos įvairios metamorfozės. Neretai Užutrakio parke augantys augalai stipriai skiriasi nuo tos pačios rūšies individų, augančių už parko ribų. Tai labai apsunkina jų apibūdinimą. Galbūt ilgą laiką augant mažoje, pusiau uždaroje teritorijoje susidarė tik šiai vietai būdingos rūšių formos? Yra iki šiol neapibūdintų augalų, nes neaišku – tai hibridas, išsigimęs augalas ar Lietuvai nauja rūšis.

Užutrakio parko augmenija ypatinga ir tuo, kad greta auga ir labai dažni, visiems įprasti, ir reti, saugomi, ir Vakarų Europos miškų augalai, sudarydami unikalias bendrijas, kurias galima pamatyti nebent parkuose.

Europinės svarbos buveinių inventorizavimo darbai TINP teritorijoje dar neatlikti, tačiau tokių buveinių buvimas abejonių nekelia. Tai patvirtina į Natura 2000 sąrašus įrašytos rūšys bei objektai, atitinkantys tokioms buveinėms keliamus kriterijus (senasis Varnikų miškas, pelkės, ežerai, natūralios pievos).



Gulsčioji meškapėdė. Fotografavo A. Kriaučiūnienė 2003 m., nuotrauka iš Trakų istorinio nacionalinio parko direktijos rinkinių.

Nepaisant to, kad Trakų istorinio nacionalinio parko teritorija tankiai gyvenama ir intensyviai lankoma, nuolat patiria stiprų turistų ir poilsiautojų poveikį, parko gamta išliko gana natūrali ir įvairi, o žmonių veiklos ir gamtos sąveikoje atsirado unikalus gamtiniai ir kultūriniai objektai.

LITERATŪRA:

1. Balevičius K., Lapelė M., Paltanavičius S., (eds.), 1992. Lietuvos raudonoji knyga. – Vilnius.
2. Ingelog T., Andersson R., Tjernberg M. (eds.), 1993: Red Data Book of the Baltic Region. – Upsala.
3. Kalinauskaitė N., 1998. Trakų istorinio nacionalinio parko Varnikų botaninio–zoologinio draustinio samanos. Ataskaita. – Vilnius.
4. Koreivienė J., 1998. Varnikų botaninio–zoologinio draustinio ežerų fitoplanktono bioįvairovė. Ataskaita.
5. Kriaučūnienė A., 1995. Trakų miesto ir Varnikų botaninio–zoologinio draustinio induočių augalų floros analizė. Diplominis darbas. VU GMF botanikos ir genetikos katedra. – Vilnius.
6. Kriaučūnienė A., 1997. Retosios augalų rūšys Trakų istoriniame nacionaliniame parke. Raudoni lapai (Lietuvos raudonosios knygos komisijos leidinys). – Vilnius.
7. Kriaučūnienė A., 1997. Retosios grybų rūšys Trakų istoriniame nacionaliniame parke. Raudoni lapai (Lietuvos raudonosios knygos komisijos leidinys). – Vilnius.
8. Kurilčik A., 2000. Trakų istorinio nacionalinio parko kerpės ir ant jų augantys grybai. Magistro darbas. VU GMF botanikos ir genetikos katedra. – Vilnius.
9. Lekavičius A., 1989. Vadovas augalams pažinti. – Vilnius.
10. Lygis D., 2000. Dėl į Lietuvos raudonąją knygą įrašytų saugomų gyvūnų, augalų ir grybų rūšių sąrašo patvirtinimo. LR aplinkos ministro įsakymas Nr. 306. – Valstybės žinios, 66:13.
11. Michalski A., 1935. Porosty okolic Wilna i Trok. – Prace Tow. Przyjac. Nauk w Wilnie, 9. Wilno.
12. Motiejūnaitė J., Prigodina I., 1999. Naujos ir retos kerpių rūšys Lietuvoje. *Botanica lithuanica* – 5(4). Vilnius.
13. Mowszowicz J., 1932. Trawy i turzycowate wilenszozyny ze szegolnym uwzględnieniem okolic Wilna i Trok. Prace Tow. Przyjac. Nauk w Wilnie.
14. Rašomavičius V. (red.), 2001. Europinės svarbos buveinės Lietuvoje. – Vilnius.
15. Snarskis P., 1954. Vadovas augalams pažinti. – Vilnius.
16. Snarskis P., 1958. Kai kurie retesnėji augalai Lietuvos TSR. – Vilniaus valstybinio pedagoginio instituto mokslo darbai, 7.
17. Šarkinienė I., 1964. Rytų ir Pietų Lietuvos TSR ežerų makrofitų floros ir augalijos analizė. Disertacija biol. m. kand. laipsniui įgyti. VU GMF Botanikos ir genetikos katedra.

THE VEGETATION OF TRAKAI HISTORICAL NATIONAL PARK

Summary

In-depth studies of vegetation found in Trakai Historical National Park began in 1994. The flora of the Varnikai Botanical–Zoological Preservation Area and the town of Trakai have been researched. Later the vegetation of Plomėnai Ornithological Preservation Area, Užutrakis Park and the area around Lake Epušė was investigated. At the present time 750 species of local plants have been registered in Trakai Historical National Park territory along with 690 species of self-seeded plants and 66 imported species. The large number of imported species (8% of all the flora) shows that the Park's natural wealth is subject to strong human influences.

The Park's territory is home to 32 species of plants that are listed in the Lithuanian Red Book along with many rare protected species. Nevertheless, the spread of these species according to frequency class histogram takes on the form of a letter 'J': the least numerous are very rare species and most frequent are the common species. This provides evidence of the dynamic state of the Park's flora.

Užutrakis Park stands out among all the researched areas for its specific nature. The Park is home to 38 local species of trees and bushes as well as 53 introduced species and forms. Great variety is typical of the grasses in the park. Here there are approximately 400 species of grasses and herbs. In this small, semi-closed area the very common and rare protected species, some of which are typical of west-European forests, form unique collections of plants that are found only in parks.

The best-researched territory is the Varnikai Botanical–Zoological Preservation Area. It has 118 species of moss, four of which are listed in the Lithuanian Red Book and three have been found for the first time in Lithuania. The preservation area is home too to 204 species of lichen, of which four feature in the Red Book and one has not been noted in Lithuania for the past seventy years. The preservation area's lakes contain 441 taxa (sub-species) of plankton weeds.

The park's mushrooms have not been subject to special research but three endangered species have been discovered alongside two protected species that are rare in Europe and new to Lithuania. The value of the natural and biological diversity within the Park is witnessed by the species of European importance that are present there and work cataloguing these has only just begun. Despite the fact that Trakai Historical National Park territory is densely populated and subject to large numbers of visitors and the great influence of tourists, the natural environment remains sufficiently 'natural' and varied, while the conjunction of human and natural activity has led to the formation of unique natural and cultural objects.